

Izvestje

19 • 2022

RAZISKOVALNE POSTAJE ZRC SAZUV NOVI GORICI

KAZALO VSEBINE

Uvodnik (Katja Mihurko Poniž)	1
VOJKO PAVLIN	
Oporoka Magdalene Godnič iz Štanjela in družina Kobenzl.	3
ROBERT DEVETAK	
»Mati revežev«: drobci iz javnega delovanja Angioline Ritter von Záhony	8
BRANKO MARUŠIČ	
Dijak Štefan Lapajne o oblačilnih navadah idrijskih deklet in idrijskem govoru (1873)	13
DANILO ZULJAN KUMAR	
Ivana, torka in štrija v terskem bajeslovnem izročilu	18
PETRA TESTEN KOREN	
Goriške perice pred prvo svetovno vojno	24
PETRA KOLENC	
Fragmenti o uršulinkah na Goriškem: med izobraževanjem deklet in posedovanjem kolonske zemlje na Blančah	30
NEVA MAKUC	
Drobci iz novogoriške predzgodbe: goriško pokopališče na Grčni med ustno tradicijo in korespondenco dr. Henrika Tume	36
BARBARA ŠATEJ	
Kratke biografije izbranih goriških Slovenk iz naše polpretekle zgodovine	43
KATJA MIHURKO PONIŽ	
Pisma Primork v elektronski zbirki PISMA	48
KATARINA ŠRIMPF VENDRAMIN	
Ženska kot objekt mode – oblačilna kultura Brik iz zapiskov Orlove terenske ekipe	53
ŠPELA LEDINEK LOZEJ	
Kuhinja – ženski prostor? Predstave o kuhinji in kuhinjske prakse v 20. stoletju v Vipavski dolini	60
JASNA FAKIN BAJEC	
Pogled starejših Novogoričank na nesovno kulturno dediščino Nove Gorice	64
POROČILO O DELU sodelavk in sodelavcev ZRC SAZU, Raziskovalne postaje v Novi Gorici od 1. 1. 2022 do 31. 12. 2022	76

Fotografija na naslovnici: Branjevki odhajata iz Gorice, julij 1916 (št. foto 28623, hrani Goriški Muzej).

©2022, Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica

OJS: <https://ojs.zrc-sazu.si/izvestje>

Izvršna urednica: dr. Petra Kolenc

Uredniški odbor: doc. dr. Jasna Fakin Bajec, dr. Petra Kolenc,
doc. dr. Špela Ledinek Lozej, dr. Neva Makuc,
prof. dr. Branko Marušič, dr. Katarina Šrumpf Vendramin,
dr. Petra Testen Koren, doc. dr. Danila Zuljan Kumar

Jezikovni pregled: Anja Mugerli

Oblikovna zasnova in prelom: Darko Turk

Izdajatelj: Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica

Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU

Tisk: Birografika Bori

Naklada: 500 izvodov

Naslov uredništva:

Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica,
Delpinova ulica 12, 5000 Nova Gorica
Tel.: 05 335 73 26

Naročila: Založba ZRC, ZRC SAZU, Novi trg 2,
p. p. 306, 1001 Ljubljana

Kuhinja – ženski prostor?

Predstave o kuhinji in kuhinjske prakse v 20. stoletju v Vipavski dolini¹

ŠPELA LEDINEK LOZEJ | ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje

✉ spela.ledinek@zrc-sazu.si

Izvleček: Avtorica se na podlagi raziskave o spremembah kuhinjskega prostora v Vipavski dolini v 20. stoletju preizprašuje, v kolikšni meri je (bila) kuhinja feminizirana v reprezentacijah in v kolikšni meri v gospodinjskih praksah ter kako so bile (ideal(izira)ne) predstave o kuhinji, ki so jih uvajali arhitekturni in gospodinjski priročniki ter so se mestoma realizirale v graditeljski in stanovanjski praksi, odtujene tako od utečenega podeželskega proletariziranega načina življenja kot tudi od ideološkega projekta izgradnje nove socialistične družbe.

Gljučne besede: kuhinja, stanovanjska kultura, arhitektura, Vipavska dolina.

Cucina: lo spazio di una donna?

Rappresentazioni della cucina e delle pratiche domestiche nel XX secolo nella Valle del Vipacco

Riassunto: Nell'articolo, che è basato sulla ricerca dei cambiamenti avvenuti nel Novecento nell'ambiente della cucina, nell'area della Valle del Vipacco, mi chiedo fino a che punto la rappresentazione della cucine sia stata adatta alle donne e alle pratiche domestiche. Inoltre, cerco di rispondere alla domanda se le immagini ideali o idealizzate delle cucine, introdotte dai manuali di architettura e quelli casalinghi, e in alcuni casi negli ambienti abitativi, siano stati lontani dallo stile di vita proletariato rurale e dal progetto ideologico di costruire una nuova società socialista.

Parole chiave: cucina, cultura abitativa, architettura, Valle del Vipacco

V uvodniku prve številke goriške revije *Slovenka* (1922–1923) z naslovom »Naše ognjišče« je navedeno, da je »ženska čuvarica ognjišča«, katere vrlina je »biti zarja v domu, goreti vsem v družini, da najde v domu vsak uteho in radost« (Belinger-Ferjančič 1922: 1).² Kuhinja naj bi bila tako »veselje in

ponos vsake prave gospodinje« (*Ženski svet* 1935: 82) in prizorišče specifičnih praks, ki naj bi ženskam omogočalo uveljavljanje in istovetenje. Kot je razvidno iz napisov na stenskih prtičkih – npr. »Mož rad ostane doma, če žena dobro kuhati zna!« – pa tovrstne reprezentacije ženskosti niso bile konstruirane le v javnem diskurzu, marveč so z gospodinjskimi šolami in tečajji ter drugimi ukrepi prodrle tudi na kuhinjske stene in v

¹ Pričujoči prispevek je izvleček iz obširnejše raziskave, izvedene med 2003 in 2011 za potrebe doktorske disertacije. Rezultati so bili delno objavljeni v monografiji *Od hiše do niše: Razvoj kuhinje v Vipavski dolini* (Ledinek Lozej 2015).

² Z alegorijo »ognjišča« je bilo opisano tudi poslanstvo

časopisa, katerega prva naloga je: »Da bo naše, žensko ognjišče, ob katerem se snidemo in pomenimo vse primorske Slovenke« (Belinger-Ferjančič 1922: 1).

gospodinjstvih utrjevale medijsko skonstruirane podobe.

V praksi pa, kot izpričuje etnografska dokumentacija, kuhinja še zdaleč ni bila spolno segregiran prostor, marveč prizorišče srečevanja med spoloma in generacijami, prizorišče vsakdanjega preigravanja utečenih in družbeno sprejemljivih vlog, njihovih transgresij ter pogajanj za drugačne, osebno sprejemljivejše kuhinjske in siceršnje gospodinjske prakse ter prizorišče oblikovanja (zakonske, družinske in gospodinjske) skupnosti. Ta je bila v preteklosti ustvarjena (in pogosto tudi zlorabljena) v skupnem prizadevanju za preživetje, po zagotovitvi osnovne preživitvene blaginje pa v partnerskih, medspolnih in medgeneracijskih (največkrat

dvo-, včasih pa tudi trigeneracijskih) pogajanjih za sodelovanje pri gospodinskih opravilih. Iz zbranega terenskega gradiva je razvidno, da so pri gospodinskih opravilih sodelovali tudi moški, še posebej v primeru ženskega pridobitnega dela. So pa ženske v kuhinji in s kuhinjskimi praksami vzpostavljale ter nadzorovale možnosti, obseg, vrsto in kvaliteto razmerij v gospodinjstvu, še posebej razmerij med generacijama (npr. med tajo in snaho ter materjo in hčerjo) in razmerij med spoloma ter vzajemnega oblikovanja dopolnjujoče se moške in ženske istovetnosti (Ledinek Lozej 2015).

Kuhinja torej ni bila v tolikšni meri spolno zaznamovan prostor, kot bi sklepali po nekaterih uvodoma navedenih reprezentaci-

Branka Tancig, kuhinja, 1954–1955, Center za napredek gospodinjstva (CZNG), Tovarna pohištva Maribor, fotografiral: Janez Kališnik, Muzej za arhitekturo in oblikovanje, št. pos.: F 968.

jah. Feminizirano prizorišče gospodinjskih aktivnosti je postala šele v prvih desetletjih druge polovice 20. stoletja v primeru prostorsko zamejenih kuhinjskih niš, umeščenih v nadstropje in ozadje bivališča. Kuhinjske niše, opremljene z vgradnim kuhinjskim pohištvom, so bile zasnovane za majhne jedrne družine z zaposlenimi ženami, ki naj bi v nišah zgolj pogrevale (pol)pripravljene jedi. Z vgradnim pohištvom je bila glavna kuhinjskih opravil predvidenih za štedilnikom, lijakom in delovnim pultom. To je gospodinjstvo, katere delo je do tedaj potekalo za ognjiščem, prostranim zidanim štedilnikom ali kuhinjsko mizo v interakcijskem središču kuhinje, premestilo k steni, obrnilo s hrbtom proti jedilni mizi, s pogledom proti steni ali, v najboljšem primeru, skozi kuhinjsko okno. V glavni primerov se kuhinjske niše, kot izpričujeta kasnejše podiranje sten med kuhinjskimi nišami in jedilnicami oziroma dnevnimi sobami ter vzpostavljanje letnih kuhinj, niso obnesle (Ledinek Lozej 2015, 2017).

Nenavadno je dejstvo, da je kuhinja večinskega prebivalstva v praksi postala spolno segregirano prizorišče šele v primeru kuhinjskih niš, urejenih po modernističnih načelih funkcionalnosti, ki naj bi, kot so obljubljali njihovi apologeti, ženske osvobodile mukotrpnega gospodinjskega dela. Če v evropskem arhitekturnem diskurzu in praksi zasledimo – tudi pod vplivom ameriških inženirk gospodinjstva – tovrstna prizadevanja od dvajsetih let 20. stoletja (prim. zasnovo t. i. frankfurtske kuhinje Margharete Schütte-Lihotzky), pa so bile te na podeželju Vipavske doline promovirane in udejanjene šele v desetletjih po drugi svetovni vojni. V jugoslovansko arhitekturno prakso jih je uvedla Branka Tancig, ki se je sicer neposredno zgledovala pri švedskem oblikovanju in tamkajšnji serijski proizvodnji standardizira-

ne kuhinjske opreme.³ Pri zagovoru higienško neoporečnih, racionalno urejenih in mehaniziranih kuhinj, ki je sledil socialdemokratski retoriki, je bilo spregledano dejstvo, da sam koncept ločene kuhinje pravzaprav ohranja meščanski vzorec segregacije kuhinjskega prostora za posle (Oakley 2000: 68). Sočasno s spreminjanjem kuhinje iz spolno nevtralne(jše)ga v feminiziran delovni prostor lahko sledimo tudi procesu intimizacije kuhinje, tj. prekinitvi povezave z zunanjostjo in umestitvi v zakulisje bivališča. Iz (pol)javnega je postala zasebni prostor, kar prav tako korenini v novoveškem ločevanju javne in zasebne sfere življenja (Löfgren 1984; Ariès 1991; Ferlež 2001) ter iz premika zadovoljevanja fizioloških potreb po hrani in spolnosti v zasebnost (Lefebvre 2013).

S socialistično ideološko propagando prostorskih struktur, ki naj bi razbremenile ženske, so se v stanovanjsko prakso pravzaprav vnesle izvorno meščanske težnje po (razredni in spolni) segregaciji ter intimizaciji kuhinjskega prostora. Strukturni feminizaciji so sledile tudi upodobitve v gospodinjskih in stanovanjskih priročnikih ter periodiki, v katerih so v kuhinji vedno upodobljene ženske oziroma se besedilo nanaša na gospodinje. Spolno nevtralnejša je postala kuhinja šele v zadnjem desetletju 20. stoletja, ko npr. pri razglabljanju o primerni višini delovnega pulta ni bila referenčna več (povprečna) višina žensk(e), marveč posameznika oziroma posameznice, ki rabi kuhinjo.

³ Kuhinjo, opremljeno z vgradnim pohištvom, je Branka Tancig predstavila v reviji *Arhitekt* (1953), v priročniku *Majhna stanovanja – toda udobna* (1954), kontinuirano pa v okviru novoustanovljenega Zavoda za napredek gospodinjstva. Zavod je izdajal revijo *Sodobno gospodinjstvo* (1954–1969) ter priročnike za načrtovanje in urejanje stanovanja (npr. *Kuhinja: Načrtovanje in oprema* (Tancig 1958)), se zavzemal za serijsko proizvodnjo vsem dostopnega kuhinjskega pohištva, pri čemer je v sodelovanju s proizvajalci izdelal tudi prototip sodobne kuhinjske opreme (Ledinek Lozej 2016).

Kuhinja je bila v poljudni periodiki, gospodinjstkih priročnikih ter celo v etnološki in antropološki literaturi⁴ na osnovi utečene delitve dela, še bolj pa na osnovi družbeno konstruiranih reprezentacij pogosto predstavljena kot v prvi vrsti, če ne že izključno, ženski prostor. To je za Vipavsko dolino veljalo pogojno le za kuhinjske niše, ki so bile priljubljene v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja ter so kuhinjo iz delovnega, družabnega in ritualnega središča gospodinjstva prelevile v specializirano, po racionalnih učinkovitostnih in strožjih higienskih merilih urejeno delovišče. V popularni retoriki kuhinja tako ni bila več »srce doma«, temveč je postala »servis doma«.

VIRI IN LITERATURA

Aries, P. 1991: *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana: Škuc, Filozofska fakulteta.

Belinger-Ferjančič, G. 1922: Naše ognjišče. *Slovenka* 1/1, 1.

Birdwell-Pheasant, D. in D. Lawrence-Zuniga (ur.) 1999: *House Life: Space, Place and Family in Europe*. Oxford in New York: Berg.

Booth, S. S. 1999: Reconstructing Sexual Geography: Gender and Space in Changing Sicilian Settlements. V: D. Birdwell-Pheasant in D. Lawrence-Zuniga (ur.), *House Life: Space, Place and Family in Europe*. Oxford in New York: Berg, 105–132.

Bourdieu, P. 2002: *Praktični čut I*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Ferlež, J. 2001: *Mariborska dvorišča: Etnološki oris*. Maribor: Mladinski kulturni center.

Gullestad, M. 1984: *Kitchen-Table Society: A Case Study of the Family Life and Friendships of Young*

Working-Class Mothers in Urban Norway. Oslo: Universitetsforlaget.

Hirschon, R. 1997: Essential Objects and the Sacred: Interior and Exterior Space in an Urban Greek Locality. V: S. Ardener (ur.), *Women and Space: Ground Rules and Social Maps*. Oxford in New York: Berg, 70–86.

Ledinek Lozej, Š. 2015: *Od hiše do niše: Razvoj kuhinje v Vipavski dolini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Ledinek Lozej, Š. 2016: Frankfurtska ali švedska kuhinja?: Prispevek k zgodovini migracij in prilasčani oblik(ovanja). *Etnolog* 26, 127–146.

Ledinek Lozej, Š. 2017: Secondary Kitchens in the Vipava Valley. V: O. Habjanič, K. Šrimpf Vendramin in V. Bevc Varl (ur.), *Kitchen debate: The Collected Volume of the Symposium 19-21. 10. 2017*. Maribor: Pokrajinski muzej, 81–89.

Lefebvre, H. 2013: *Produkcije prostora*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Lofgren, O. 1984: The Sweetness of Home: Class, Culture and Family Life in Sweden. *Ethnologia Europaea* 14: 44–64.

Moore, H. L. 1993: The Difference within and the Difference between. V: Teresa del Valle (ur.), *Gendered Anthropology*. London in New York: Routledge, 193–204.

Oakley, A. 2000: *Gospodinja*. Ljubljana: Založba /*cf.

Sciama, L. 1997: The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology. V: S. Ardener (ur.), *Women and Space: Ground Rules and Social Maps*. Oxford in New York: Berg, 87–111.

Stolcke, V. 1993: Is Sex to Gender as Race to Ethnicity? V: T. del Valle (ur.), *Gendered Anthropology*. London in New York: Routledge, 17–37.

Tancig, B. 1953: Sodobna kuhinja. *Arhitekt* 9: 14–19.

Tancig, B. 1954: *Majhna stanovanja – toda udobna*. Ljubljana: Društvo arhitektov Slovenije.

Tancig, B. 1958: *Kuhinja: Načrtovanje in oprema*. Ljubljana: Centralni zavod za napredek gospodinjstva.

Tkalčič, A. 2006: Hiša kot socialni prostor. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46/3–4: 85–90.

Del Valle, T. (ur.) 1993: *Gendered Anthropology*. London in New York: Routledge.

Ženski svet 1935: Naše stanovanje. *Ženski svet* 13/11: 82–84.

⁴ Zaradi rutinizirane delitve dela med spoloma je bila kuhinja pogosto tematizirana kot ženski prostor, prim. npr. Birdwell-Pheasant in Lawrence-Zuniga 1999; Booth 1999; Bourdieu 2002; Hirschon 1997; Löfgren 1984; Tkalčič 2006. Na večpomenskost in problematičnost dihotomij moško–žensko in javno–zasebno je opozorila Lidia Sciama (1997), na siceršnje družbeno konstrukcijo ženskosti pa feministične raziskave (prim. npr. Gullestad 1984; 1992; Moore 1993; Stolcke 1993; del Valle 1993).

Sodelavke in sodelavca ZRC SAZU, Raziskovalne postaje Nova Gorica:

znanstvene sodelavke in sodelavec:

doc. dr. Jasna Fakin Bajec – Inštitut za kulturne in spominske študije (tel. 05 335 73 25), vodja RP NG

doc. dr. Špela Ledinek Lozej – Inštitut za slovensko narodopisje (tel. 05 335 73 22)

doc. dr. Danila Zuljan Kumar – Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša (tel. 05 335 73 21),

dr. Neva Makuc – Zgodovinski inštitut Milka Kosa (tel. 05 335 73 24)

dr. Vojko Pavlin – Zgodovinski inštitut Milka Kosa

dr. Katarina Šrimepf Vendramin – Inštitut za slovensko narodopisje (tel. 05 335 73 20)

dr. Petra Testen Koren – Inštitut za kulturno zgodovino (tel. 05 335 73 23)

višja strokovna sodelavka:

dr. Petra Kolenc – Zgodovinski inštitut Milka Kosa (tel. 05 335 73 26)

prof. dr. Branko Marušič, znanstveni svetnik v pokojju

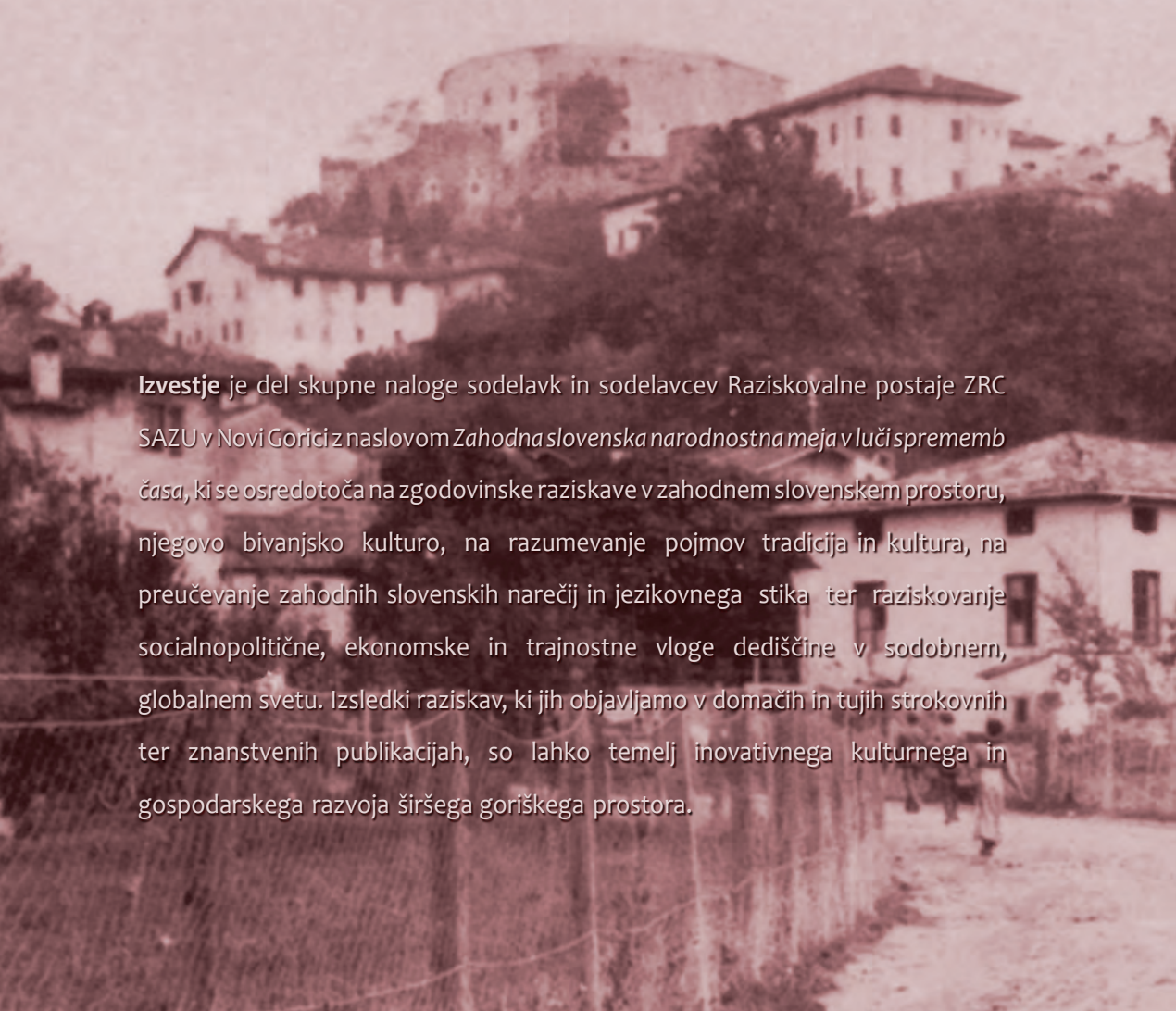
Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica z arhivom in knjižnico dr. Henrika Tume:

Delpinova 12, 5000 Nova Gorica, tel.: 05 335 73 26

Spletna stran: <http://rpng.zrc-sazu.si>

Izvestje je del projekta Zahodna slovenska narodnostna meja v luči sprememb časa, ki ga sofinancira Mestna občina Nova Gorica.

Izvestje je del skupne naloge sodelavk in sodelavcev Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici z naslovom *Zahodna slovenska narodnostna meja v luči sprememb časa*, ki se osredotoča na zgodovinske raziskave v zahodnem slovenskem prostoru, njegovo bivanjsko kulturo, na razumevanje pojmov tradicija in kultura, na preučevanje zahodnih slovenskih narečij in jezikovnega stika ter raziskovanje socialnopolitične, ekonomske in trajnostne vloge dediščine v sodobnem, globalnem svetu. Izsledki raziskav, ki jih objavljamo v domačih in tujih strokovnih ter znanstvenih publikacijah, so lahko temelj inovativnega kulturnega in gospodarskega razvoja širšega goriškega prostora.

ZRC SAZU
Založba

VSEBINA • Uvodnik (Katja Mihurko Poniž) • **VOJKO PAVLIN** Oporoka Magdalene Godnič iz Štanjela in družina Kobenzl • **ROBERT DEVETAK** »Mati revežev«: drobci iz javnega delovanja Angjoline Ritter von Záhony • **BRANKO MARUŠIČ** Dijak Štefan Lapajne o oblačilnih navadah idrijskih deklet in idrijskem govoru (1873) • **DANILO ZULJAN KUMAR** Ivana, torka in štrija v terskem bajeslovnem izročilu • **PETRA TESTEN KOREN** Goriške perice pred prvo svetovno vojno • **PETRA KOLENC** Fragmenti o uršulinkah na Goriškem: med izobraževanjem deklet in posedovanjem kolonske zemlje na Blančah • **NEVA MAKUC** Drobci iz novogoriške predzgodbe: goriško pokopališče na Grčni med ustno tradicijo in korespondenco dr. Henrika Tume • **BARBARA ŠATEJ** Kratke biografije izbranih goriških Slovenk iz naše polpretekle zgodovine • **KATJA MIHURKO PONIŽ** Pisma Primork v elektronski zbirki PISMA • **KATARINA ŠRIMPF VENDRAMIN** Ženska kot objekt mode – oblačilna kultura Brik iz zapiskov Orlove terenske ekipe • **ŠPELA LEDINEK LOZEJ** Kuhinja – ženski prostor? Predstave o kuhinji in kuhinjske prakse v 20. stoletju v Vipavski dolini • **JASNA FAKIN BAJEC** Pogled starejših Novogoričank na nesnovno kulturno dediščino Nove Gorice • **Poročilo o delu sodelavk in sodelavcev ZRC SAZU**, Raziskovalne postaje v Novi Gorici od 1. 1. 2022 do 31. 12. 2022